

Поміж ворогами

Автор:

Іван Нечуй-Левицький

Поміж ворогами

Іван Семенович Нечуй-Левицький

Іван Семенович Нечуй-Левицький

Поміж ворогами

I

Перед зеленими святками, в неділю, горобцівський батюшка, отець Артемій Кремницький, добре виспався по обіді, встав і пішов через усі кімнати до зали. В залі на канапі сиділа його жінка, Сусана Уласівна, й передивлялась новий номер ілюстрованого великоруського журналу «Нива». Отець Артемій і його жінка були вже люде літні. Він був високий на зріст, широкий в плечах, костистий, трошки сухорлявий. З-під узенького лоба блищали невеличкі заспані темно-карі очі, такі блискучі, що й сон не міг заслать їх туманом. Над його широкими устами вуса були підстрижені високо й рівно і стриміли над верхньою губою, неначе в клуні стріха над дверима. Отець Артемій був нервовий, жвавий і страх не любив, як за борщем або за чаем вуса лізли йому в рот. Він висмикував їх пальцями, одбивався од їх червоним гострим язиком, задирав їх вгору пальцями; а коли вони вже геть-то надокучали, зараз хапав ножниці й спохвату та спересердя підтинав їх як можна вище, трохи не під самісіньким носом. Через це вуса в його стирчали над губою, ніби щітка з товстої волосіні. Розкішні його коси були розпатлані й завжди насовувались на вуха й на лоб і закривали й без того маленький його лоб.

Отець Артемій позіхнув і негарно роздявив свого широкого рота, широко розтягнувши поморхлі синюваті губи. Сусана Уласівна все перегортала номери «Нивы» і навіть не дивилась на свого чоловіка. Вона була поставна, тілиста, навіть трохи огрядна й важка на ході; але на її виду ще й досі було знать слід давньої краси. Довговасте, повне лице її не розплилося й до старості додержало свої делікатні пружки.

Отець Артемій вже видав заміж три дочки, і видав добре: старші дочки були гарні. Четверта дочка Валентина Артемівна, була теж гарненька, але трохи засиділась. Гарні, підхожі для неї женихи не траплялись. Старі батьки вже почали трохи задумуватися: їх брав острах, щоб дочка часом не зосталась навіки панною. Валентина ще зараз по обіді поїхала в гості в близьке село до своїх приятельок, дочок управителя Шмідта.

І о. Артемій, і його жінка довгенько сиділи й мовчали, неначе й дух затаїли. В покоях було тихо. Навіть у пекарні було тихо: наймички порозходились по обіді на гулянку. Якось мертво було в просторних кімнатах, в просторній гостинній. Високі груші в садку заступали світ в вікнах з одного боку гостинної, і тільки з другого боку сонце кидало пучок проміння в двоє вікон, і те пасмо проміння обливало одлиском стіни, крісла, оббиті рябою недорогою матерією, збляклий та полинялий килим під столом, оправлені в чорні рями здорові картини премій до «Нивы». В гостинній було так тихо, що тільки ті картини, намальовані ярими різкими фарбами, надавали життя мертвій кімнаті. Здавалось, що от-от буде чуть, як стара баба, намальована на картині «Бабині казки», розказує дівчатам та хлопчикам під вербою коло тину свою казку; як на другій картині давній кобзар грає на своїй кобзі в «Теремі» московської боярині.

Отець Артемій і його жінка довгенько сиділи мовчки, мов дві статуї, закутані в темне убрання. Сусана Уласівна перестала перегортать листки «Нивы», поклала руки на стіл і схилила свою вже сивувату голову: вона думала за свою дочку. Отець Артемій несподівано закинув на спинку м'якого крісла свою кудлату голову й позіхнув з усієї сили на всю залу. Широкий рот, обрямований короткою борідкою, та ніздрі широкого носа зачорніли, неначе нори, проточені жуками та мишами серед глухої кропиви. Він зирнув на жінку й промовив:

— Чого це ти так задумалась, аж голову похилила? Отець Артемій, вдруге позіхнувши при цих словах, навіщось крутнув головою швидко й жваво і цмакнув з смаком, неначе випив стакан холодного пива або квасу з кислциць. Кудлаті темно-русі коси, на котрих вже подекуди біліла сивина, майнули й посипались з

двох боків на сухорляві щоки. Лице о. Артемія неначе виглядало з якогось курінця.

— Оце думаю про Ватю... — обізвалась матушка, — я прикмічаю, що Ватя починає нудитись. Усе сидить та задумується. Вже й книжки покинула читати.

— Бо їй час заміж. Чогось наша Ватя засиділась. От не трапляється жених та й не трапляється. А вже, здається, їй йде двадцять третій рік, — обізався о. Артемії.

— Вибачай-бо, двадцять другий, — обізвалась матушка, дивлячись в скляні двері, що виходили в садок в темнуватому кутку гостинної.

— Старші дочки якось швидше повиходили заміж, а ця сидить, — тихо промовила матушка.

— Бо старші кращі за Ватю, а Ватя... малою була собі нічого дівчина, а це чогось стала розпливатись та поганшати, — обізався о. Артемії.

— От і поганшати! Ще що вигадай!

— А! погана справа, нічого й казати! Талія розростається... це зганжувало її постать. Треба шукати жениха, бо засидиться. В нас і грошей є кілька тисяч карбованців, а дівчина може засидітись. Треба напитувати жениха! — сказав о. Артемії і нервово махнув однією рукою на повітря.

— А де ж ти його напитаєш, як сам не приїде в наш двір? — спитала Сусана Уласівна.

— Адже ж оце незабаром настануть вакації. До нашого писаря приїде брат його жінки, студент університету; доконче приїде, бо й на великодних святках приїжджав. Треба його запрохати до себе в гості. Він вже на останньому курсі, — сказав о. Артемії.

— А як же його запрошувати, та ще й самого? Не прохати же до себе в гості й писаря, і його жінки! — сказала матушка.

— Треба dokonче запросить і писаря, і його жінку; нічого не pomoжеться, — сказав о. Артемій.

— І його жінку? — аж крикнула матушка.

— Атож! Без цього не обійдеться.

— Його жінку? Та його ж жінка в себе вдома ходе в спідниці й зав'язується хусткою, як міщанка! — сказала матушка.

— В себе вдома ходить в спідниці й зав'язує голову хусткою, а до церкви приходе в сукні й простоволоса, — сказав о. Артемій.

— Але ж вона мужичка! Як я її посадовлю отут в кріслі між нашими гістьми; рядом з матушками, з управительшею, з її дочками? Ти, то ладен напхом напхать мою залу міщанками та й молодицями. А я цього не зроблю! — аж крикнула Сусана Уласівна.

Сусана Уласівна була гордовита. Вона бувала в гостях в священників дуже рідко, і бувала не в усіх, а тільки в багатіших і просвіченіших, зналась з матушками, трохи більше просвіченими.

— Нічого робить. Доведеться посадовить її отут в кріслі, хоч, може, й не рядом з протопопшею та з управительшею. Писаря й писаршу можна попросить до себе в гості не dokonешне ж тоді, коли в нас буде протопопша та управительша, а будлі-коли, іншим часом. Але ж пам'ятай, що це зробиться не для писарші, а для її брата, студента Леоніда Семеновича Панасенка. Його батько хоч і мужик, і мужик сірий, репаний, але купив сто двадцять, чи що, десятин землі... І купить ще більше, бо має гроші, і з його хазяїн на всю губу; а це все не жарти... Та й, сказати по правді, нам і батько непотрібний, а потрібний його син, — сказав о. Артемій.

Сусана Уласівна похилила свою голову й довгенько думала, а потім підвела голову, ще довго дивилась на скляні двері, а далі промовила:

— Може, ти й правду кажеш... Доведеться запрошувать до себе й писаршу! нігде дітись. Але я до неї зроду-звіку не поїду в гості!

— Але що ж маємо робити. Треба добувати жениха. Колись-таки вже напоімо чаєм писаршу та побалакаємо з нею про картоплю та цибулю, — сказав о. Артемій.

Сусана Уласівна нічого не відповідала, тільки важко-тяжко зітхнула. Її гордовитість заворушилась в душі, неначе розбуркана вовчиця в норі.

Сусана Уласівна була розумна зроду, вчилась в невеличкому пансіоні в Звенигородці в однієї німкені й зроду мала потяг до культурності. Своєю поштаттю, манерами, своїм вмінням поводитись з людьми, з гістьми, прийняти їх в своїй господі, побалакати з ними Сусана Уласівна була більше схожа не на сільську матушку, а на панію, її поважність і навіть її неповорушливість, її огрядна постать ще більше надавали їй салоновий поважний тон та солідність.

— Ти думаєш, що й я для своєї втіхи приймаю в себе отого писаря, отих поліціантів, урядників, усяких станових приставів та панських управителів? Мені з їх усіх така втіха, як з порожнього міха, як кажуть в приказці, — обізвався згодом о. Артемій. — Запрошую їх до себе в гості, бо вони мені люде потрібні і часом стануть в пригоді.

Отець Артемій, дуже розумний зроду, був чоловік практичний, запопадний і вмів добувати якусь користь задля себе з усіх тих повітових та сільських начальників.

Од княгині він раз достав собі дурнички кілька сажнів дров на паливо та виканючив дубових колодок на комору й на школу. З своїм панком-поляком та управителями він так вмів справуватись, що вони дозволяли йому вивозити з своїх лісів деревні, а найбільше добрящих старих дубів на школу і навіть на церкву.

— Ото нудьга бере! — сказав жваво о. Артемій і якось нервово крутнувся в кріслі.
— Чи не час вже самовар наставити? Після чаю мені стає якось трохи веселіше.

— Десь наймички порозходились, — сказала матушка, — але от незабаром вже поприходять з гулянки. Ти чудний чоловік, все тебе нудьга бере, а мені ніколи не буває скучно: сиджу собі та щось думаю, або шию, або «Ниву» переглядаю.

За стіною десь далеко почувся стукіт. Хтось гуркнув дверима.

— Оришко! Мотре! — гукнула матушка. — Оришко, а йди сюди! А настав лишень самовар, бо вже час наставлять!

Але матушка дурнісінько гукала: ні Оришка, ні Мотря не входили. Матушка обперлась обома руками об ручки крісла, підвела з великою труднотою свою огрядну постать і не пішла, а неначе посунулась через світлицю важкою ходою й коливалась на кожному ступені по-качиному, з одного боку на другий. Вона загадала дівчатам наставлять самовар.

Тільки що вона вернулась до світлиці й знов важко впірнула в крісло, надворі загуркотіла бричка, затупотіли коні.

— Ой, хтось приїхав в гості! Ой, не люблю я тих гостей, та ще й простих! — якимось з острахом промовила Сусана Уласівна.

О. Артемій кинувся в столову й глянув у вікно.

— Це свої гості. Чогось наша Ватя швидко вернулась з гостей, — сказав о. Артемій з столової.

— Мабуть, в Блощинцях не застала нікогісінько дома, — сказала матушка.

Через хвилину двері в столову одчинились. Увійшла Ватя. Її лице було завішане чорною густою вуаллю. Вона одкинула вуаль і стала перед дзеркалом знімати з голови капелюш та розкутувать вуаль. З дзеркала неначе глянуло на світлицю її широке матове, трохи смугляве лице, з довгими тоненькими бровами з гострими кінчиками, котрі трохи посовувались аж на широкі виски. Ватя була непогана. Її чималі блискучі карі очі неначе плавали на підсинених білках. Широкуваті повні уста звивались дуже виразними звивками. Усі її пружки лица були чималі, примітні, виразні. Ватя трохи скинулась на молдаванку або на грекиню.

Вона роздяглась, обтерла на виду порох хусточкою, помаленьку одійшла од дзеркала й якимось помаленьку, не хапаючись, сіла в крісло проти матері. Її повненька постать сповнила нешироке крісло.

— Ото, мамо! Тільки дурно проїздила в Блощинці до управителя. Не застала дома ні паннів, ні управителя, ні управительші. Навіть наймички кудись

порозбігались. Одним одна баба сиділа на ганку та куняла, дивлячись на кури та курчата.

— Мабуть, пани поїхали кудись в гості? — спитала мати в дочки.

— Управительша з дочками поїхала в гості до свого брата, а управитель поїхав кудись по ділу, в фабрику. Та й яка там веселість з управителя, хоч би я його й застала вдома! Я сказала погоничеві повертати назад з двору, — говорила Ватя.

— Не спосудилось. Шкода! Поїдеш вже в ту неділю та наговоришся з паннами досхочу, — обізвалась матушка, — а тим часом готуй стакани для чаю. Оришка незабаром подасть самовар на стіл, — сказала матушка.

Ватя з неохотою підвелась, неначе вивернулась з м'якого крісла, і тихою, длявою ходюю, нагадуючою ходу своєї мами, попростувала до столової, одчинила шафу й почала виставляти на стіл стакани та мисочки, її густі чорні брови були насуплені; вона спустила очі додолу й похнюпила голову. Панни, управителеві дочки, казали їй, що до їх частенько навідуються в гості ті паничі, що служать в близьких селах за вчителів в церковних школах. Ватя сподівалась стрінути, побачить їх і познайомиться. Але побачить їх не довелось, — і Ватя ходила й поралась коло стола смутна й невдоволена.

Вже й чай настоявся. Ватя поналивала стакани. Сусана Уласівна сіла на стілець і почала пити чай. Отець Артемій сів і собі на стільці, налив з стакана в мисочку чаю й почав похапцем студити чай в мисочці та сьорбати.

— А! Чи наймит вже розпріг коні? — несподівано крикнув о. Артемій і не поставив мисочки на стіл, а ніби кинув її. Краплі чаю забризкали білу чисту скатерку.

Ватя зирнула в вікно.

— Вже, тату, розпріг коні й заводить у стайню, — обізвалась Ватя.

— Нехай знов, знов запрягає! Треба побігти на вокзал. І о. Артемій, спішний та в'юнкий, не діждався, поки непроворна Ватя побіжить на ганок. Його несподівано взяла нетерплячка. Він проворно підвівся з стільця, ніби підскочив, незважаючи на свою доходжалість, побіг в сіни, вибіг на ганок і гукнув на

погонича:

— Запрягай лиш знов коні та швиденько пополуднуй! Зараз побіжу на вокзал.

— Чого це тобі спотання заманулось іхать на вокзал? — спитала в о. Артемія матушка, як він вернувся в столову.

— А! я й забувся! В газетах писали, що буде проїжджать в Крим великий князь от так чи сьогодні, чи завтра, — вже добре не пам'ятаю. Або сьогодні, або завтра він буде на нашому вокзалі. Там же буде багато усякого народу. Виідуть батюшки з містечка, виідуть, може, деякі пани; а вже княгиня з Чернокопитівки так доконешне виіде. Будуть стрічать великого князя. Побачусь з людьми, з панами, з батюшками, побалакаю з княгинею й нагадаю їй за себе. Може, вже й забулась за мене, як я стрічав архіерея в Чернокопитівці, проводив його до неї в дім і навіть сподобився обідать в її домі. Знаеш, на вокзалі трапиться з кимсь поговорить, щось там почуеш: то з Києва хтось принесе звістки та новинки, то з сіл, то з княгининоного двірця.

Матушці було невдивовижу, що о. Артемій так раптом забажав побігти на вокзал нібито без усякого діла. Він часто навідувався туди, сливе щотижня стрічав батюшок, котрі іхали з Києва; розпитував про консисторію, про митрополита, за архіереїв, за новинки в Києві. Все це о. Артемій мотав собі на вус.

О. Артемій озирнувся і глянув на здоровий годинник, що висів на стіні за його спиною й цокав маятником так здорово, неначе хтось лупив молоточком по розбитій тарілці.

— Ой час іхать, ой час! — крикнув о. Артемій і крутнув головою так швидко, що його довгі коси обвилися трохи не кругом шиї і одно пасмо впало йому на ніс і трохи не потрапило в мисочку з чаем. О. Артемій одкинув косу за вухо, нагнувся над мисочкою й почав хапки пити чай. Неслухняні коси знов висунулись з-за обох вух, звисились і впали по обидва боки мисочки.

«Може, мене допустять приступить до самого великого князя... поруч з княгинею, як тутешнього благочинного, — почав думать мріями о. Артемій. — Як благочинний, я скажу промову великому князеві, блисну красномовністю... Треба буде в дорозі скласти промову, та коротеньку, але гарну, доладну, високу на думки, квітчасту на фрази. Треба добрати періоди довгенькі, закруглені або

підвести під форму хрїї, так... на зразець промови Кониського Катерині II: «Оставим астрономам доказувать, що сонце наше стоїть неповорушно: сонце наше кругом нас ходить...» Може, великий князь зверне на мене увагу, примітить мене... а потім, може, в Києві побачиться з митрополитом... скаже про мене, похвалить мене за зручність і красномовність... А може, доведе за мене звістку й до Петербурга, скаже оберпрокуророві: «От якого я стрів благочинного в Чернокопитівці!» А тут мені шлють орден св. Анни або й золотий наперсний хрест... Треба буде й з княгинею побалакати, нагадати за себе...»

О. Артемій не додумав своїх широких дум. Візок загуркотів під самим ганком. Коні спинились. О. Артемій влив разом в рот половину стакана гарячого чаю, трохи не попик собі рота, схопивсь з стільця, як опечений, вхопив чорного бриля з широкими крисами, на ході натяг рябий широкий парусиновий балахон од куряви в дорозі, скочив на візок і гукнув на погонича: поганяй!

Курява схопилася слідком за наточанкою по вулиці, і наточанка щезла за брамою.

О. Артемій звелів погоничеві катати що є духу й поспішати, щоб застати поїзд, котрий ішов з Києва. До вокзалу було добрих десять верстов. От коні вже вскочили в здорове містечко, за одним духом перебігли через містечко. Жиди виглядали з крамниць і дивувались, чого це горобцівський батюшка так хапається на вокзал. До вокзалу було ще верстов зо три.

— Поганяй! не шкодуй воза й коней! Треба мені зарані й зачасу приїхати па вокзал! — гукав о. Артемій на парубка.

Парубок свиснув батоном по конях. Під батоном коні побадьорнішали й понесли легеньку, але тругу повозку по недавно вимощеній мостовій. Повозка задерчала, заскакала. О. Артемій і собі загецав. Вітер розносив його шерстки, як дріт, довгі коси по плечах; коси маялись на вітрі, метлялись, і о. Артемій неначе не їхав, а летів своєю особою, мов птиця шугала за вітром. От і вокзал стало видко. Коні підскочили під ганок.

Але о. Артемій дурнісінько витратив так багато палу. Він довідався на вокзалі, що великий князь не буде проїжджати цього дня: його сподіваються завтра. На вокзалі не було ні депутацій од містечок, не було повітової поліції, не було навіть станогого пристава. Само по собі, що й княгині не було. На порожній платформі

виснув одним один жандарм, а згодом вискочив з дверей старенький, але проворний батюшка з близького селянина Листвича, непосидячий отець Сава, котрий часто виїжджав на вокзал якраз по такому ж ділу, по якому виїхав і о. Артемій: щоб наловить усяких звісток та новинок і потім розносити їх по околиці. Розумний та пронозуватий о. Сава якось зумів з дияконів вийти на попа на маленьку парафію. Сусідні батюшки дражнили його «листвинським протопресвітером» і не дуже любили його: він часто їздив до Києва, бував часто в консисторії й розказував і... виказував консисторським урядовцям багато дечого про сусід-батюшок, ще й часом докладав дечого й свого. Його страхались, як відомого лепетуна й викажчика в консисторії, та й скрізь.

— О! і ви тут! — крикнув о. благочинний до отця Сави.

— Тут, о. благочинний! Стережу поїзда з великим князем. Вже третій раз вибігаю на вокзал! — обізвався о. Сава.

«Чи не думає часом оцей листвинський протопресвітер одбить у мене парадову промову до великого князя, — майнула думка в о. Артемія. — Але дзус! Я не попусти цього! Я тут старший... натякну йому заздалегідь, дам одкоша наздогад...»

Прибув незабаром і поїзд. О. Артемій надібав-таки двох батюшок, котрі їхали з Києва, вглядів знайомих жидків з Корсуня, з Богуслава, побалакав з ними, розпитав за митрополита, про консисторію; в жидів розпитав за ціни на пашню та про всяку всячину.

«А! не вдалось! А перш за все лишенько, що не вдалось стикнутись з княгинею. Поїду на вокзал завтра», — думав о. Артемій, не сідаючи, а неначе кидаючи свою високу постать в повозку.

«Чи не заїхати б до княгині на часок, неначебто по якомусь ділу?» — думав о. Артемій, поглядаючи з гори на чудові баньки княгининого дворця на острові Росі, на горбу, котрі виглядали з гущавини зеленого дерева, неначе гарненькі цяцьки.

Але такого діла о. Артемій не пригадав. Він заїхав на пошту, забрав свої номери «Московских ведомостей» та «Киевлянина», тут-таки розгорнув їх і, сівши в повозку, гукнув до погонича: «Поганяй до батюшки!» Він з жадобою почав переглядати телеграми в газетах, гецаючи на возі й придержуючи широкі листки

газети, котрі на всі боки тріпались на вітрі.

О. Артемій вбіг у двір батюшки о. Порфирія Нерушевича. О. Порфирій Нерушевич був удівець, любив сидіти дома, рідко в кого бував в гостях і сам завжди був не дуже радий гостям. Але о. Артемій усе заїздив до його, вертаючись з вокзалу. Набравши цілий оберемок усяких новинок на вокзалі, о. Артемій заїздив до того одшельника, щоб на свіжу пам'ять викидати усей той оберемок, усю вантагу в покоях о. Порфирія й набрать у його ще й нових: о. Порфирій жив недалечко од вокзалу, та ще й в здоровому містечку; од його, хоч-не-хоч, новинки самі лізли й сипались в дім, і в подвір'я, і в оселю.

Незабаром добрі коники о. Артемія підкотили повозку під ганок. О. Артемій зскочив з візка й вітром полетів по сходах на ганок, згортуючи й бгаючи жужмом широкі, як простирядло, листки «Московских ведомостей». Скинувши з себе білий подорожній балахон з широкою відлогою, о. Артемій з листками газет вскочив в столову о. Порфирія.

О. Порфирій тільки що напився чаю. Проживаючи в містечку, о. Порфирій і обідав і пив чай багато пізніше, ніж батюшки по селах, вже трохи на міський лад. На широкому столі, застеленому чистою сільською скатеркою, стояли стакани після чаю, ще не перемиті, валялись ложечки, шматочки паляниці. Усей посуд був повний мух. Мухи роєм лазили по мокрих блюдечках, дзижчали в стаканах, обліплювали чорними купками грудочки сахару, чорними обідками шматочки паляниці. Серед стола стояла скляна, кругла, наче надутий пухир, мухоловка з сахарним сиропом, вже повнісінька мух. Уся скатерть на столі була вкрита мухами, котрі виразно чорніли на їй, неначе густо посіяне чорне насіння. Сонце вже заходило й кидало косий промінь на стіл. В гарячому світі, засипаний мухами, увесь стіл був ніби живий, ворухився й здригувавсь в конвульсіях.

О. Порфирій сидів край стола й читав книжку. Він не любив хліборобства, оддавав своє поле наспіл чоловікові, але дуже любив читати книжки й мав їх доволі.

— Добри вечір, о. Порфирій! — гукнув о. Артемій, зскакуючи в столову.

Флегматичний о. Порфирій аж кинувся, ніби спросоння, і вирячив свої тихі каламутні очі на гостя.

— Доброго здоров'я! — тихо обізвався він, через силу підводячись з стільця.

О. Артемій привітався й почав цілуватися з о. Порфирієм довго й міцно, неначе півлюдського віку не бачився з ним, хоч він був в о. Порфирія минувшого тижня.

По флегматичній міні, по нешвидких рушеннях, по нешвидкій ході було знать, що о. Порфирій був не дуже-то радий гостеві.

— А я оце був на вокзалі. Писали, що сьогодні буде проїжджать великий князь, а його й не було. Така шкода, такий жаль! — гукав о. Артемій.

«Господи, яка шкода, який жаль! — думав о. Порфирій. — І нащо йому здався той вокзал? Певно, крутить в йому якийсь черв'як і не дає йому сидіть на місці. І бувають же в світі такі непосидящі, такі прудкі люде! Бігає, літає, кричить, верещить, репетує...»

— Сідайте, о. Артемій, — обізвався тихо господар, — от я наллю вам чаю. Прошу!

О. Порфирій налив стакан чаю й поставив його перед гостем. О. Артемій почав розказувать за новинки, які почув на вокзалі; розказуючи швидко та дрібно, він колотив ложечкою чай. Тонкий дзвінкий стакан дзвенів, мов навіжений, неначе аж кричав: ой, рятуйте! не колотіть, не бийте мене, бо не видержу, от-от лусну!

О. Артемій дзвонив в стакан, нервово сьорбав чай ложечкою й кидав в свій мохнатий рот. Одна муха влетіла в чай і опарилась. Він захопив ложечкою муху і вкинув в рот. Налапавши її язиком, він повернув голову, виплював її на підлогу та знов говорив. На той час непідстрижені вуси лізли йому в рот разом з чаєм і прилипали до губів. Він одгрібав їх пальцями, роздявляючи рота, і копилив то верхню, то спідню губу.

— Оце я на вокзалі бачив Шмуля з Корсуня, бачив смілянського Берка, їхав з Києва о. Аврамій і о. Василій з Дацьок, — розказував о. Артемій.

— А чи не бачили там часом «протопресвітера» з Листвина, о. Саву? — тихо спитав о. Порфирій і осміхнувся.

— Як же? Бачив і розмовляв з ним! Але яка шкода! Я думав, стріну на вокзалі велику силу народу, натовп депутацій од громад, стріну княгиню, побалакаю з нею. І подумайте тільки собі. На вокзалі нікогісінько нема! Яка шкода! Який жаль! — репетував о. Артемій.

«І навіщо йому ті депутації, та княгиня? Чудна людина оцей о. Артемій. Я од тих депутацій, од тих княгинь ладен втікати за тридев'ять земель, а він сам шукає їх!» — думав о. Порфирій.

— Що ж тут чувати у вас? — спитав о. Артемій.

— Сказати по правді, нічого не чую цікавого. От ви то, мабуть, почули багато дечого цікавого на вокзалі! — обізвався о. Порфирій. — А що вам розказував листвинський протопресвітер?

— Розказував, що недавно їздив аж за Богуслав, а там шляхи рівняють, бо когось сподіваються, — сказав о. Артемій.

— Кого ж це ждуть? Може, буде їхати котрийсь архієрей або митрополит? А маршруту нема... — якимсь смутним голосом обізвався о. Порфирій.

— Казав, що рівняють шляхи добре, скрізь засипають рівчаки, закидають гноем, присипають гній землею...

— Певно, буде їхати або митрополит, або губернатор, коли добре засипають рівчаки. Якби сподівались якогось архієрея, то тільки притрусили б потрошку рівчаки та бакаї й вибої... О, погана штука! — сказав о. Порфирій.

— Ще й як погана! А тут метрики, а тут приходо-росхідні книжки й досі не позаписувані! — крикнув о. Артемій. — Ой, е хиби й недогляд! Все якось стягуешся та все надалі одкладаеш...

— А штунди, о. Артемій, ще нема в вас в Горобцівці? — спитав о. Порфирій.

— Ні, нема; не чують.

— І в мене нема. Але листвинський протопресвітер оце вчора казав мені, що вона вже є коло вас кругом, і в Комарівці, і в Шендарівці, і в Хильках.

— І в Шендарівці? Чи не бреше часом протопресвітер?

— О, протопресвітер усе знає гаразд! — обізвався о. Порфирій. — Казав, що в Шендарівці пішло в штунду шість сім'їв і що якась проповідниця-штундка, якась дівка Тетяна, була й у вашому селі і в когось ночувала аж дві ночі.

— Була й ночувала! Аж дві ночі! — крикнув о. Артемій і схопився з стільця. — Бреше протопресвітер!

— Ой не бреше. Цей не з таківських, щоб брехав, — сказав о. Порфирій, — бо та штундка була і в нашому містечку, та урядник зараз витурлив її з містечка.

— Ой лишечко! Ще протопресвітер викаже в консисторії... А я про це й не знав... А я ж тутечки благочинний... Треба розвідать, треба досвідчиться за все.

— Довідайтесь! Може, та пророчиця й досі сидить в вашій Горобцівці... — сказав о. Порфирій.

— Ой-ой! А в мене ж мужики — то анафеми, злодії, анцибори, антихристи! А писар, то вже й не буду казати про його, — бідкався о. Артемій, — ця бестія хитра, як лисиця, а розумна й поміркована, як сатана...

— Це той Коцюбенко?

— Та це ж Коцюба! — сказав о. Артемій. — Тільки, хвалить бога, що наш новий митрополит правдивий чоловік і усяких брехень не послухає, пошли йому, боже, здоров'я й довгий вік!

Отець Артемій встав, підвів очі до образів і перехрестився. Він знов сів і почав позказувати усякі новинки, які почув од жидів: по чому пуд пшениці та жита, вівса та проса, який батюшка вмер, який видав дочку заміж, де буде швидко весілля.

— О. Порфирій! Чи ви не переглядали останніх номерів газет? — промовив О. Артемій, витрусивши з себе, мов з мішка, усі новинки в околиці. — Щось буде! Ой щось буде! Пруссаки крутять, чепляються до Росії. Вільгельм говорить закиркваті та зачіпливі промови на бенкетах.

— Ні, про це я ще не читав, — тихо обізвався о. Порфирій.

В той час до столової увійшла сестра о. Порфирія, вже дуже немолода панна. О. Артемій ледве примітив її, тільки кинув на неї оком, швидко підвівся на стільці й сунув до неї хапком свою руку, неначе казав: одчепись од мене, та ще й хутчій, бо не маю часу навіть руки тобі подати: мені треба розмовлять.

— Ой боже! Що це буде, що це буде! — галасував він на всю столову. — Чи ви пак читали, куди вже в останній час долітали прусські аеростати?

— Ні, не читав.

— Невже не читали?! — крикнув о. Артемій і підвівсь з місця. — Літали аж над Вінницею, літали аж за Києвом, над Броварами! спустились німці в Броварах, звеліли мужикові насмажити смажені, повечеряли, потім сіли, знялись з місця та й полетіли. Ой! Боже мій! Що це буде! Що ми будемо робить? Ой, щось буде! щось буде! — бідкався о. Артемій і вхопив в обидві руки голову та й забігав по столовій. Довгі поли ряси, коси на голові метлялись на повітрі. Муха влетіла в рот о. Артемієві.

— Пху, пху! Ой боже мій! Що це буде? Пропащі ми! — репетував о. Артемій, випльовуючи на ході муху.

— Я думаю, що не такий чорт страшний, як його малюють, — обізвався спокійно о. Порфирій, — владика страшніший за пруссаків.

О. Артемій підбіг до о. Порфирія. поклав йому на плече одну руку, нахилився і промовив сливе на вухо: «Буде війна».

Промовив він це та знов одскочив од о. Порфирія, як опечений.

Стара панна тільки стояла та витріщала очі на о. Артемія. Витріщав на його очі й о. Порфирій.

— Прощайте! Зоставайтесь здорові! Час додому, — несподівано сказав о. Артемії, щільно поцілувався тричі з о. Порфирієм, тикнув руку панні і, як метіль, повіявся в прихожу.

Надворі тим часом піднявся вітер. З заходу наступала чорна хмара. Вітер аж свистів, гнув верхи дерева, піднімав страшну куряву на містечку, на шляху. Курява підбилась вгору, мов хмара, летіла смугами по вулицях, виляся, мов дим, вздовж шляху.

— Та зостаньтеся на ніч! Та хоч переждіть оцю лиху годину! — просив о. Артемія хазяїн.

— Спасибі! не можна!

— Та це ж гірше од Бісмарка! Гірше од пруссаків! — сміявся з ганку хазяїн.

— Спасибі! не можна! — гукнув о. Артемії і неначе впав у повозку.

Швидко коні його й колісниця ніби пірнули в страшну піскувату хмару й ніби потонули в їй.

— Аки Ілія пішов на небо й потонув у хмарі, — промовив о. Порфирій до сестри, осміхаючись.

Вже в глупу ніч вернувся о. Артемії додому й застукав у шибку вікна так раптово, що трохи не розбив скла. В домі вже всі полягали спати. Сонна наймичка вискочила й одсунула засов в дверях.

В неділю, йдучи до церкви, о. Артемій сказав до своєї жінки, що запросить до себе на чай писаря й писаршу.

— А!.. ц!.. — аж цмакнула з досадою й навіть огидою Сусана Уласівна.

— Якби ти був запросив на чай княгиню, я була б багато більше рада. А писаршу!.. Ат! горе мені з тією писаршею!

— Вже ж нічого не поможеться. Треба ж напитувать жениха для Ваті. Вже час! — сказав о. Артемій, вдягаючись в рясу.

На службу божу до церкви прийшов писар з писаршею. Тоді як вони обое підступили разом з людьми за дарою, о. Артемій, даючи їм по шматочку проскури, стиха промовив до писаря:

— Прошу покійно вас зайти до мене на чай після служби.

— Спасибі, о. Артемій, зайду, — тихенько промовив писар. «Певно, має якесь діло в волості», — подумав він, оступаючись од царських врат.

— І вас просить моя матушка на чай після служби, — сказав о. Артемій до писарші, подаючи їй шматочок проскури.

Писарша мовчки поклонила батюшці низенько й потім, оступаючись, перехрестилась і дуже низько поклонила до образів, неначе дякувала богу за таку велику честь і пошану.

— Якесь діло має. Мабуть, за щось буде просить, — казав писар, йдучи з жінкою через цвинтар.

— Якби мав діло до волості, то просив би тільки тебе, а то й мене просить, — обізвалась писарша. — А я на лихо наділа стареньку спідницю. Хіба вернімось додому, то я вберуся в нову зелену вовняну сукню.

— Опізнаємось. Йди вже в тому, в що вбралась, — сказав писар, а сам похилив свою чорноволосу голову, втирив очі в землю і все думав, яке б то діло до його мав батюшка, що не тільки його, але й жінку запросив до себе в гості.

— Ой, вернуса я додому та передягнусь в нову зелену сукню, — говорила писарша, — та треба б і зачесаться краще, та й надіти добре намисто або хоч накинуть на шию золотий хрестик...

— Та вже пізно. Нехай вже прибиремось іншим часом, як попросять вдруге, — говорив писар, не підіймаючи голови, та все думав, чого це батюшка став такий ласкавий, що й жінку запросив до себе на чай.

Проворний, прудкий батюшка вже скинув ризи й наздогнав їх. І о. Артемій, і його запрохані гості вкупі ввійшли в двір. Батюшка одчинив двері в прихожу. Назустріч гостям в прихожу зараз вийшла матушка, а за нею Ватя, і обидві вони дуже радо привітались з писаршею. Матушка попросила писаря й писаршу не до столової, а просто в залу.

Писар в дверях переглянувся з писаршею й прищулив одно око: дивись, мов, яка нам честь та пошана!

Батюшка ніколи не приймав писаря в залі, а запрошував його або в свій кабінет, або в столову.

— Сідайте, Феодосіє Семенівно, от тутечки, в кріслі! — просила матушка й присунула до неї крісло.

Писарша, як увійшла в залу, переступивши поріг, так і спинилась коло порога і, здається, не мала сміливості ступить далі ні на один ступінь.

— Спасибі вам! — тихо обізвалась писарша і вже хотіла сісти оддалеки од благочинної, на віденському стільці під стіною, далеченько од канапи та од стола.

— Та сідайте-бо от тутечки, в кріслі! — знов просили матушка писаршу.

«Ото лишенько! В старій спідниці якось не наслідуюсь сісти в кріслі проти вікон на самому світі, та ще й коло вікна. Якби пак в новій зеленій сукні...» — думала писарша, але мусила йти на самий ясний світ і сісти в кріслі. Вона все неначе соромилась, шулилась і неначе хотіла сховаться в глибокому та широкому кріслі.

Для писарші було не первинка сидіть в кріслі, сливе в такій самій гостинній. Її батько, Семен Петрович Панасенко, був простий селянин, але він довгенько був волосним старшиною в недалекому селі, забагатів, нажився, овдовів і вдруге оженився на багатій удові; він купив тридцять десятин землі, а потім брав у посесію поле, забагатів і прикупив ще сто двадцять десятин. Він вже став заможним, мав маєтність і був вже настоятелем на справжнього діди́ча з селян, яких в нас в Київщині вже є чимало. Семен Панасенко вже збудував гарний панський дім в своєму хуторі й завів панську обставу в домі. Правда, Феодосія Семенівна вийшла заміж за писаря ще тоді, як її батько був волосним і ходив в світлі; але тепер вона, буваючи в батька в гостях, сиділа на канапі й на віденських стільцях, стрічалась в світлиці в свого батька і з батюшками, і з панками.

— Леонтію Петровичу, сідайте, прошу вас! — сказав о. Артемі́й до писаря й поставив для його віденський стілець збоку стола.

Леонтій Петрович Коцюбенко вже не так церемонився, як його жінка. Йому доводилось частенько бувать в благочинного і по ділу, і навіть в гостях. Він сів на стільці й поклав свої здорові зателепуваті кулаки на обох колінах. Він був убраний в піджак та панталони з дешевенького простого трика. На жилетці теліпався важкий нікільовий ланцюжок коло годинника.

Писар був родом таки ж з самої Горобцівки. Батько його був бідний селянин, але якось спромігся оддати його в сільську горобцівську церковну школу. Леонтій вчився дуже добре, видав екзамен на вільготу по військовій службі й, ще бувши хлопцем, служив за писаря на горобцівській сахарні. Одбуваючи військову службу, він записавсь в військову канцелярію й служив за писаря, бо вмів писати дуже гарно й виразно. Потім згодом він служив на залізній дорозі, а вернувшись додому, перейшов в горобцівську волость за волосного писаря. Коцюбенко, побувавши в бувальцях і трохи збавивши свою чесність, швидко постеріг тайну, як можна добре нажитись на писарській службі. Він брав хабарі звідусіль, цупив громадські гроші, де тільки можна було їх поцупити, клав половину штрафів з селян в свою кишеню і, як чоловік запопадний, практичний і нерозтратливий, незабаром склав собі чимало грошенят і купив вже кільки десятин землі. Держав він воли, орав, сів і держав навіть одного коника. Хазяйнувала більше його жінка, ніж він, бо була зроду розумна й запопадна людина.

Леонтій Петрович сидів, нахиливши свою пелехату чорновоłosу голову, і скоса поглядав своїми темними здоровими блискучими очима на о. благочинного. З-під

густих низьких чорних брів його очі виглядали хитро й світилися розумом.

— Що ж там, Леонтію Петровичу, чувати в вас в волості? — спитав в писаря о. благочинний.

«Випитує... Цікавиться знать усе, але я йому не скажу нічого; благочинний — чоловік гострий, запопадний, але хибний і небезпечний...» — подумав писар і обізався згодом:

— Нічого не чуть дуже цікавого. Звичайні справи йдуть своєю чергою.

— Швидко буде громадський схід? — спитав о. благочинний.

«Має якесь діло до волості», — подумав писар і трохи згодом промовив:

— Ні! мабуть, нешвидко. Од мирового посередника нема приказу, нема й бомаги; та він не дуже давно скликав вже схід.

— А мені оце жалівся управитель, що мужики нарobili багато шкоди на панських луках, — сказав о. Артемій. — Тепер стоїть суша. Пасти коні й худобу нігде, а мужики оце якось вночі нарobili на панському сінокоші спашу й патолочі, спасли траву з одного боку. Чи пак жалівся управитель волосному?

— Казав волосному й жалівся мировому, — сказав писар, — але ще од мирового не маємо ніякого приказу й звістки.

— А поки той приказ вийде, то люде спасуть сінокіс увесь дочиста. Вже й на моему сінокоші позавчора попались чужі воли в спашу, — сказав о. Артемій.

«Певно, держить людські воли в займані, та люде не хотять викупить. Буде, мабуть, просити, щоб волосна управа нагнала мужиків...» — подумав писар.

— Хто то вчора приїздив до волості з дзвоником? — спитав о. Артемій в писаря.

— То приїздив становий пристав.

— Чого ж це він приїздив? —спитав о. Артемій.

— Не знаю. Чогось кликав урядника... «Ну та й цікавий же!» — подумав писар.

— Чи вже скінчив ваш батько свій новий дім? — спитала Сусана Уласівна в писарші.

— Вже давненько! — одповіла писарша й запишались.

— Чи гарний же вийшов? Гарні покої? — спитала благочинна.

— Гарний і просторний дім. Господи, який гарний та світлий, — сказала писарша й знов запишалась.

— Буде такий завбільшки, як наш, чи менший? — спитала благочинна.

— О, багато більший! І вікна трохи більші, ніж у вас, — сказала писарша, зирнувши бистро на вікна.

— Чи й мебіль вже купили? Вже обставились зовсім? — спитала в писарші Ватя, котра, впоравшись в столовій коло самовара, увійшла в гостинну й сіла на канапі.

— Вже привезли й поставили. Мебіль така гарна, така гарна, що й сказати не можна! Навдивовижу гарна!

— Така, як оце наша, чи яка інша? — спитала благочинна, здержуючи легкий осміх на устах.

Писарша зорила швидкими очима кругом гостинної, бистро кинула очима по віденських стільцях і промовила:

— Краща, ніж ваша; стільчики такі, як у вас, тільки червоні, а канапа й крісла більші й кращі, ніж ваші.

— Чи вікна та двері високі в новому домі? — спитала в писарші Ватя.

— Господи, які високі та здорові й вікна й двері! А вікна якісь чудні, на п'ять шибок: чотири внизу, а вгорі тільки одна, довга через усе вікно, ще й одчиняється знизу вгору, неначе лядка. Та в кімнатах ясно, світло! А на стелі в залі ще й кружало вироблене по самісінькій середині. Господи, як гарно все пороблено! зовсім по-панській, — чванилась писарша.

— Чи вже чай настоявсь? — спитала благочинна в Ваті.

— Вже, мамо! Ходім пити чай, бо я голодна, — обізвалась Ватя.

— Прошу в столову до чаю! — обернулась благочинна до писарші, вставши з канапи і важкою ходою простуючи до дверей столової.

Усі встали й пішли слідком за благочинною рядочком, як пливуть качки на ставу. В просторній столовій на довговастому столі, вастеленому чистою білою скатеркою, вже парував самовар. Артемії посадив писаря поруч з собою; благочинна сіла з писаршею по другий бік стола. Ватя налила стакани чаю й перший стакан обнесла кругом стола й подала писарші. Писарша зирнула Ваті в очі й неначе прочитала в їх, в ласкавому, солоденькому і ввічливому погляді, причину ласкавих запросин на чай, ласкавого панькання коло неї й запобігання ласки. В писарші аж очі заграли од того несподіваного здогаду. Вона переглянулась з писарем, підвела трохи брови вгору, але писар і не думав догадуватись, за що то його жінка говорить до його очима, натякає устами й бровами. Було знать, що писаршу брала нетерплячка щось сказати чоловікові: вона аж зайорзала, засовалась по стільці. Старий віденський стілець легенько зарипів під писаршею.

Подавши усім чай. Ватя взяла одну тарілку з скибками пухкої свіжої паляниці, другу тарілку з гарячими пиріжками, знов обійшла кругом стола й поставила тарілки перед писаршею. Потім вона вернулась, взяла в одну руку маслянку з маслом, в другу молошник з молоком і знов поставила перед писаршею.

— Прошу вас, Феодосіє Семенівно! будьте ласкаві! пиріжки намазуйте маслом, поки гарячі, бо незабаром вже й прохолонуть, — припрошувала Ватя писаршу.

«Знаю, знаю, чого ти так коло мене тупцюєш! Знаю, знаю! Як крутиться, як панькається! — подумала писарша, — А колись передніше то мене й не просили до себе. Знаю, до чого то воно стосується».

Писарша трохи не крикнула до свого чоловіка через стіл: «Знаю, знаю, до чого воно йдеться!» — і ледве через силу вдержала язика за зубами.

О. Артемій розмовляв з писарем все за волосні справи та за нового сільського старшину, Леська, котрого недавно обрала громада.

— От тепер Лесько трохи поправиться на кращому хлібі, а то він був вже занидів, захляв, зовсім опустився з своїм хазяйством. Леськи з давніх-давен були перші багатирі на селі, а цей чогось захляв, скапцанів, — сказав о. Артемій і, нахилившись до самого вуха писаря, додав тихо, — мабуть, тим, що дурний, а дурні усі хлянуть, бо... поневолі мусять хляти.

Писар осміхнувся.

— Ой дурний, їй-богу, дурний! — гукнув о. Артемій вже на всю хату. — Тільки ж він хитрий-хитрий! Теперечки він поправиться.

— Може, й поправиться трохи, як не розіп'ється... — знехотя обізвався писар, — управитель вже прийняв його воли й корови на випас на панській луці дурно, без плати.

— Прийняв? А моїх волів то й не приймає! — сказав о. Артемій. — Ото добре будь волосним! Краще й вигідніше, ніж попом.

— Бо ви, о. Артемій, мабуть, не просили за це управителя. Він гоноровитий: не попросиш, то сам ніколи не догадається дати.

— Правда, що не просив. Це правда! А волосний, певно, й не просив, а йому дали право на випас, — сказав о. Артемій.

— Е, бачите, волосний — інша річ. Волосний потрібний для управителя й для дідича... Вони мають усякові справи в волості то за людей, за робітників, то за спаш... Хоч-не-хоч, а треба кланяться, треба загоджувать та піддобрюваться, — сказав писар і при тому гордовито підвів голову вгору й одкинув свої міцні плечі на спинку стільця.

Уся його постать, усей його вид наче промовляв: і ми чогось варті! І мені мусить годити й управитель, і пан, і... ти, отче Артеміє.

Але по очах о. Артемія зовсім не було знать, щоб у його був потяг до того, щоб в чомусь догоджати волосному та писареві. О. Артемії був надто самостійний чоловік, хоч і запобігав ласки в княгині, як значної особи, та в сусіднього багатого пана дідича. Поки йому пани годили та робили яку вигоду, поти й він їх хвалив і запобігав у їх ласки; але як тільки вони не давали йому ніякої вигоди, він мстився, лаяв їх і обговорював, скільки було сили, бо був на вдачу осудливий.

Тим Часом Ватя, обділивши усіх чаєм, врешті налила й собі стакан чаю й сіла по другий бік писарші. Вона почала ласкаво розмовлять з нею.

— Чи часто буваєте в свого панотця в Скрипчинцях? — спитала вона в писарші.

— Буваю таки частенько, бо, бачите, в панотця все-таки стрінешся з путящими людьми, побалакаєш, з кимсь побачишся, щось цікаве почуєш. А тут... Ет! — сказала писарша, ще й рукою махнула на самовар з кокетливою зневагою, неначе молодиця.

— Чому ж так? — спитала благочинна.

— Та, бачите, тут нема з ким і поговорить до ладу... Бачишся тільки з сусідами-молодицями та з дячихою, а з ними яка розмова? Ет!

Писарша запишалась, знов кокетливо махнула пальцями на другий бік, ще й губи накопилила.

«Сама тільки недавнечко скинула очіпок, а вже й розмахалася руками й на молодиць, і навіть на дячиху», — подумала благочинна.

— То ви б частіше до нас заходили та й побалакали б з нами й розважили себе трохи, — сказала благочинна.

— Спасибі вам, матушко, але... мені якось ніяково. Мій старий якось таки й казав мені: ходім оце до матушки...

— От і добре б зробили, якби були прийшли, — обізвалась Ватя, — а то ви все з тим хазяйством та з дітьми. Ви ще молоді, ще вам не час закопуватись з головою в той клопіт.

— Коли ніяк не збудешся того клопоту. Доки була в панотця, доти гуляла й клопоту не знала, а теперечки... Ет!

— «Коли б була біду знала, не йшла б заміж та гуляла», — обіззався словами пісні о. Артемій. — А навіщо ж ви йшли заміж, коли тепер біди й лиха зазнали?

— Бо отой причепивсь, то й пішла, — сказала проворно писарша, махнувши нелицем, а підборіддям на свого чоловіка.

Матушка й Ватя засміялись. Писарша ані осміхнулась.

— А якби другий сватав, то, мабуть, і не пішли б! — сказав о. Артемій.

— Мабуть, не пішла б та й досі гуляла б... — сказала писарша й кинула бистро своїми карими очима на писаря.

— От незабаром, на тім тижні, в четвер, будуть мої іменини, то ви й прийдіть до нас в гості з Леонтьем Петровичем ввечері на чай! — просила благочинна.

— Спасибі вам! Як не помремо, то й приїдемо, — сміливо сказала писарша. Вона вже зовсім обулась, оговталась і, підбадьорена ласкавістю господині та Ваті, зовсім розбалакалась і розжартувалась.

— Тільки в той день приїде до нас в гості її брат, студент, — обіззався писар, — якось ніяково буде кидать свого гостя та йти в гості.

— То ви заберіть свого гостя та й до нас в гості! От і добре буде! Молодий панич трохи погуляє й забавиться на вакаціях, — сказала благочинна.

— Спасибі вам! Як брат захотиться, то й приїдемо, — сказала писарша.

— А чом же! В нас нема церемоній. Приходьте простацьким звичаєм. Нащо нам ті церемонії. Ми люде сільські, — додав о. Артемій. — Буде і вчитель з жінкою,

вашою близькою сусідою. Вам буде весело: не перенудитесь, і поговорите, і побавитесь. Ватя заграє на фортеп'яні, а ви ще й потанцюєте.

— І куди вже мені до танців! Натанцююсь я й так за цілий день коло дітей. Нехай вже молодші од мене танцюють, — сказала писарша й засміялась.

Напившись чаю, поснідавши всмак пухкими пирогами, писар та писарша встали й почали прощатися.

— Не забувайте ж моїх іменин! Приходьте до нас! — просила на прощанні матушка писаршу.

— Не забувайте ж і ви! — просив о. Артемій писаря.

— Спасибі вам, спасибі! — дякував писар, виходячи на ганок.

І матушка, й Ватя, і сам о. благочинний випровадили гостей аж на ганок.

Йдучи через двір, писар все заглядав в загороду та в повітки. Вже він з жінкою вийшов за ворота, та й спинився, і все через тин зорив по дворі та дививсь в одчинені ворота повіток.

— Чого це ти так зазираєш в загороду та в повітки? Чи не набачив там якого дива? — спитала писарша в свого чоловіка.

— Щось о. Артемій і матушка дуже ласкаві до нас сьогодні. Чи не зайняв часом батюшка на своїй луці в спашу мужицькі воли або коні та, мабуть, буде просить, щоб в волості нагнали мужиків та здерли викуп за спаш.

— Ой ти, солопій! А ще й маєш себе за розумного чоловіка, — сказала писарша.

— Які там воли та коні? Це вони так тупцюють коло нас, щоб залучить жениха для своєї Ваті. Адже ж брат затого скінчить університет! Хіба ж ти не примітив, як я на тебе моргала й очима, і бровами?

— Коли ж ти моргала? — спитав писар.

— А як Ватя принесла мені стакан чаю й сіла коло мене по другий бік. Ой ви, чоловіки! А ще маєте себе за розумніших од жінок.

Весела й проворна писарша помалесеньку штовхнула ліктем під бік свого чоловіка. Тут на самоті вона стала знов веселою, жартовливою сільською молодницею.

— Я й примітив, як ти моргнула носом на мене, але мені здалось, що тебе муха вкусила за ніс, — сказав писар.

— Муха вкусила... Тюхтій ти! Не тямиш ти, до чого воно йдеться. А я швидко постерегла, чого їм треба.

Писар одначе задумавсь.

— А що буде, як з того нічого не вийде?.. — промовив писар неначе сам до себе.

— А що буде, як часом діло піде напереверт?

— Нічого не буде. Наїмося, нап'ємось та й додому підемо, як і тепер йдемо. От що буде, хоч би діло пішло й напереверт або й сторч.

— Еге... — обіззався писар і знов задумавсь, — коли б часом ті пироги, ті наїдки та напінки не вилізли нам боком, — сказав він трохи згодом, — отець благочинний закиркуватий і мстивий...

— А чого їм лізти у бік? Хіба пироги благочинної подуріють чи збожеволіють, щоб їм вилазять нашими боками? — говорила й реготалась разом весела писарша.

III

Ще за три дні до своїх іменин Сусана Уласівна досвідчилась, що до писаря приїхав в гості писаршин брат, Леонід Семенович Панасенко. Ватя потаємно од мами подала через одного жидка лист в Блощинці до своїх приятельок, щоб вони dokonешне приїхали в гості в четвер на мамині іменини. Ватя вважала, що вона багато краща за тих панночок, і не боялась виставлять їх перед паничами поруч

з своєю особою. Сусана Уласівна послала до близького містечка закупити свіжого м'яса, напекла чудових паляниць та пирогів. О. Артемій закупив в Корсуні в Берка вин та добрішої горілки. Сусана Уласівна й Ватя ще зранку бігали, вештались, порались та прибирались до гостей. О. Артемій ще заздалегідь послав одного чоловіка в велике містечко Лисянку запросити до себе в гості отця диякона, Гервасія Добриловського, всім відомого в околиці як зручного свата. О. Артемій знав, що диякон буває в гостях в писаршиного батька Панасенка, і замотав собі це на вус: постановив собі ближче зійтися з отцем дияконом, щоб намоторить його для своєї потреби. «Може, колись пригодиться й оцей отець диякон, дуже язикатий і пронозуватий», — думав він.

В четвер перед вечором почали з'їжджатися гості. Поперед усіх прикатали з Блощинець аж двома повозками три панночки, Ватині приятельки, Антося, Леся й Ліпа, їх мама й їх тато, управитель, старий німець Шмідт, давній знайомий о. Артемія. Шмідт передніше був управителем таки в самій Горобцівці й оженився з дочкою одного посесора з простих горобцівських селян, котрий забагатів і взяв в посесію межуюче з Горобцівкою невеличке сільце. Після їх приїхало ще кілька сусід батюшок з матушками; далі прибув і отець Порфирій, котрий нігде не бував, але мусив навідатись до о. благочинного, щоб часом о. благочинний не зобідивсь і не розгнівався. Трохи пізніше прийшов горобцівський управитель. Писаря, писарші і її брата не було.

Ватя з приятельками щось шепотіла нишком і все поглядала в вікна на двір. Коли це в одчинену браму вбігла пара коней, а на повозці забіліли дві паничівські постаті в білих парусинових балахонах, з головами, напнутими відлогами. То приїхали два молоді паничі, скінчивші семінарію; вони служили за вчителів в народних школах в недалеких селах.

— Ну, та й гоноровитий писаршин брат! — тихенько сказав о. Артемій до жінки.
— Не йде до нас в гості! Може, й не прийде, не хоче знатись з нами.

— Як не прийде, то й плакати не будемо. Я гордих не люблю, — тихо обізвалась матушка. Але це вона тільки так говорила: її вже брало за серце, що писарша з братом і досі не приходять.

Несподівано рипнули двері з ганку в прихожу. Сусана Уласівна через одчинені двері вгляділа кудлату чорноволосу писареву голову; за ним слідком увійшла писарша, а за нею неначе вскочив її брат, Леонід Семенович Панасенко. Матушка вийшла до їх в прихожу назустріч.

— Це мій брат! — рекомендувала свого брата весела писарша.

— Я дуже рада, що ви прийшли, — обізвалась матушка до Леоніда Семеновича. —
Прошу ж в залу до моїх гостей!

— А ми оце трошки опізнились. Мав я деяку роботу в волості, — сказав писар,
чепляючи свій бриль на кілочок і пригладжуючи кострубату голову долонею.

— Прошу вас до гостей! Наші гості вже давненько поз'їжджались, — сказала
матушка, показуючи рукою на одчинені двері в столову.

Серед столової стояв о. Артемій і балакав з своїм сусідом о. Порфірієм. О.
Порфірій мовчки слухав його оповідання й тільки дивився, як швидко миготять
широкі губи в о. Артемія. О. Артемій вгледів в дверях писаря й побіг до його
назустріч.

— А! Леонтій Петрович! — крикнув о. Артемій, ще й руки підвів вгору, неначе був
напоготові вхопити його в обнімок і поцілувати. Він ухопив руку писаря в обидві
свої широкі долоні й почав трясти з усієї сили.

— Чого це ви так пізно! А ми вас ждали, сподівались, та й годі сказали, — весело
гукав на всю столову о. Артемій, неначе він був радий писареві, як рідному
батькові.

Писар тільки осміхався: він не йняв віри щирості надзвичайно радісного
привітання. Він знав, що той пал, та привітність та жвавність були в його більше
виявком жвавості вроди і вдачі, а може, й зумисного вдавання, ніж щирого
привіту.

— А от і Феодосія Семенівна! Здорові були! Пізенько-пізенько, нігде правди
діти! — гукав о. Артемій до писарші.

Писарша поздоровила о. Артемія з імениницею й заповістила свого брата.

— А! ваш брат! Леонід Семенович! Дуже радий, дуже радий, що ви прийшли до
нас. Дуже радий з вами познайомиться, хоч я вже неначе знайомий з вами, не
бачивши вас в лице, — промовляв о. Артемій до молодого студента.

— А от мій сусід, о. Порфирій, — рекомендував о. Артемій, — а це моя дочка, Валентина Артемівна.

Стіл в столовій вже був застелений. На кінці стола вже стояв здоровий самовар, блискучий та лиснючий, і парував під саму стелю. Ватя засипала чай і з-за високого самовара зирнула вважливо очима на молодого Панасенка.

Панасенко був тонкий, височенький, з лиця трошки схожий на сестру. Його вид, неначе загострений внизу, з гостренькою борідкою, з тоненькими устами, був трохи чудний, але кругле, випнуте, високе чоло з високими бровами, темні, гострі, пронизуваті й трохи насмішкуваті очі одразу притягли до себе Ватині очі. Вона задивилась на високі брови й не похопилась вийти з-за самовара. Молодий студент проворненько й сміливо підбіг до неї й подав їй руку. Ватя ледве встигла поставити чайник на стіл і закрутить кран самовара. Окріп бризнув з-під крана, і дрібненькі крапельки впали на її руку й ніби вкусили, як блохи.

— Ой! — нишком крикнула Ватя й ледве вдержала крик.

Леонід Семенович подав їй руку й поклонився.

— От трохи через мене не попекли собі рук, — сказав Панасенко, — вибачайте мені, що я став причиною цього лиха.

— Та це невелике лихо! Про це лихо мені байдуже: впало на руку дві крапельки, неначе дві спасівські мухи вкусили, — обізвалась Ватя; і хоч її вкусило ніби дві мухи, але вона встигла придивитись, що в Леоніда очі веселі й карі, хоч уста тонкі й сухі, а підборіддя трохи гостре.

— Прошу ж в гостинну до гостей, та й будьте нашими гітьми! — сказав о. Артемій і сам повів нових гостей в гостинну.

З просторної гостинної через одчинені в столову двері не чути було ні духу. Гості тільки що зібрались, не обзнайомились, а декотрі були між собою й незнайомі; вони сиділи мовчки або розмовляли пошепки, наче боялись говорити голосно.

— Прошу сідати ближче до стола! — сказав о. Артемій до писарші й поставив стілець коло стола, близько од крісла, де сиділа одна матушка, з котрою

писарша була знайома.

Писарша тепер вбралась в нову вовняну зелену сукню, ще й почепила на шию шість разків доброго товстого намиста. Стілець стояв якраз на самому сонці. Писарша сміливо, без остраху й вагання тепер йшла на світ, мов метелик. Вона сіла, ще й стілець одсунула на самісіньке кружало з променів сонця, бо була певна в тому, що ярий світ не ганжує її, а ще красить, її очі ніби казали: дивіться, мов, матушки, яка на мені гарна зелена сукня! Краща, ніж на вас!

Феодосія Семенівна й справді зеленіла та червоніла в пучках гарячого світу, неначе кущ калини з червоними китяхами ягід. Кольори були різкі, дуже ярі, іскряні, але не без ефекту.

О. Артемій порекомендував писаря та Леоніда декотрим ім незнайомим батюшкам та двом сільським вчителям-семінаристам. Писар сів коло управителя й почав з ним розмову. Молоді панни Ліпа, Леся, Антося та ще дві їх приятельки сиділи рядочком в кутку коло п'яніна. Леонід Семенович привітався до їх: вони були йому давненько знайомі. О. Артемій поставив стільця коло стола рядом з писаршею, попросив сісти Леоніда Семеновича й сам сів поруч з ним.

Леонід Семенович, увійшовши в гостинну, дуже здивувався, вглядівши чималі рядки гостей на канапі й на стільцях. Тоді як він був в столовій, йому здавалось, що гостинна була зовсім порожня. Матушки сиділи поважно й навіть з пихою та гордовито позирали одна на одну. Панни й паничі стовпились коло п'яніна в кутку й розмовляли сливе нишком між собою, неначе страхались говорити голосно, ніби в церкві.

О. Артемій вскочив в гостинну, крикнув, гуркнув стільцями, зареготавсь і неначе вніс з собою веселість, ніби побудив сонних, дрімаючих гостей. Він почав крикливу розмову з Леонідом Семеновичем. Леонід Семенович так само був з крикливих, був навіть трохи штукар, любив пореготатись і пожартувати. Його жарти й штукарство часом переходили через край і були трохи грубі, зателепуваті, навіть часом вульгарні, простацькі.

— А ми, о. Артемій, оце в дорозі до вас трохи не перекинулись, — почав Леонід Семенович.

— Хіба ж ви приїхали до нас? — спитав о. Артемій.

— Ні, прийшли пішки, — сказав Леонід Семенович.

— Хіба ж можна, йшовши пішки, перекинутися? Оце диво! — спитав о. Артемій.

— От так, як бачите! Трохи не перекинулись, та ще й на містку. Ото б викупались гарно в багні! Йдемо ми рядком через місток збоку, попід вір'ям на містку, а дошки під нами ворущаться та вгинаються, неначе клавіші на фортеп'яні. Я ступив на край дошки й трохи не шубовснув в болото, та якось вхопився за вір'я, а сестра мене вирятувала: стала на дошку з другого боку та й переважила, неначе в переваги грала зо мною, — казав Леонід Семенович і разом реготався.

— Ото якби на такий місток наскочив губернатор! — сказав о. Артемій, поглядаючи на писаря.

— То шурхнув би під міст, а потім виліз би; а мужики обтерли б полами йому чоботи та штани, та й годі. От що було б! — обізвався Леонід Семенович.

— Та на цьому був би й кінець? — спитав о. Артемій.

— Ні, не на цьому: потім він ще загнув би в батька — в матір чесній громаді, та аж на цьому був би вже кінець, — сказав Леонід Семенович.

— Ой, мабуть не на цьому! — обізвався писар.

— Ще була б після того бомага, та ще й крутенька, — обізвався з кутка о. Порфирій.

— Та бомага, що зветься чубонаминайка, — додав Леонід Семенович, — але од мене такої бомаги в волосну управу не буде. Це певно.

— І од мене такої бомаги не буде, хоч і я трохи не провалилась на містку, — сміливо додала писарша.

Матушки зирнули одна на одну: чи ти ба! яка, мов, вона смілива!

Одначе ця проста й весела розмова розворушила гостей.

Веселий о. Артемій своїм камертоном завдав тон, а Панасенко підхопив у той тон, і писар вже вхопив у той тон, а писарша несподівано вхопила дискантом, та ще й затягла горою. Гості стали сміливіші, розворушились, почали під той шум та гомін розмову. Отець Артемій дав веселу направу в гостинній. Панночки навіть насмілились вийти з-за п'яніна й пішли ходять по залі, побравшись попід руки. Паничі пристали до їх збоку. Не всидів на стільці й Леонід Семенович. В гостинну увійшла Ватя. Вона була на той час дуже ефектна в темній сукні, обсипаній дрібненькими малиновими крапельками та квіточками; кофта була обшита малиновим оксамитом, при котрому дуже виграв її матовий вид та темні здорові й виразні очі. Малинові оксамитові облямівки та уставки простягались аж до плечей і дуже підходили під колір її повних виразних уст. Її повненька постать, стягнута сукнею, була показна серед інших панночок, дрібненьких та низеньких на зріст.

Леонід Семенович знехотя задививсь на Ватю. Він дуже любив паннів і одразу вмів вловить в кожній панні ті прикмети краси, якими хоч потрошку обділила її мати-натура: чи була б то краса очей, чи краса гарних уст, чи краса усїєї постаті. Найменший слід дівочої краси не міг потаїться перед його гострими очима. Він задивився на чорні, виразні Ватині очі. Їх матовий блиск одразу зачепив його нерви.

Леонід Семенович раптом підвівся з стільця й подав його Ваті.

— Спасибі вам, Леоніде Семеновичу, — сказала Ватя, — рада б сісти, та ніколи. Час запросить гостей до чаю.

— Гості й самі знайдуть шлях до чаю, а ви, Валентино Артемівно, побавтесь з нашими сусідками. Бачите, як вони нудяться: ходять та й ходять, неначе місця собі не знайдуть з нудьги.

Ваті цей тон здався не дуже делікатним. Вона осміхнулась, бо не знала, що Антося, Леся й Ліпа були ще передніше Леонідові знайомі. Проворна не в міру і навіть криклива, Антося обізвалась до Леоніда:

— Не думайте, що нас нудьга бере! Нам зовсім-таки весело.

— І без мене вам весело? — спитав Леонід Семенович.

— І без вас весело, а з вами ще веселіше, — обізвалась голосно смілива Антося.

Ватя й інші панни зареготались. Антося зросла на селі і вчилась в містечку. Вона дуже була схожа на сільських дівчат і в манерах, і в розмові, і в жартах, бо була в близьких стосунках найбільше з дівчатами і ніби пропахалась їх духом.

— Може, це ви тільки говорите мені комплімент? Як я на вас наводжу нудьгу, то я й ладен втекти через оці двері в садок та й сховатись в кущах, — обізвався Леонід Семенович і показав рукою на скляні двері, через котрі було видно садок та квітник коло ганку.

— Про мене й тікайте! — крикнула Антося.

— О, не тікайте! Ви весела людина, а наші гості без вас і справді будуть в нас нудить світом, — сказала Ватя.

— Як будете тікати, то ми попросимо о. Артемія замкнути двері та й сховати ключ в кишеню або де й далі, — жартувала весела Антося.

— Аж у камоду, — тихо обізвалась Ватя. Ватя неначе заметилась веселістю од Антосі та Леоніда Семеновича. Вона й собі стала якось проворніша й веселіша і вийшла з своєї звичайної апатії та длявості.

— А тим часом, поки ви зберетесь замикати двері та ховати ключ, просіть, тату, гостей до чаю. Чай вже готовий, — сказала Ватя, обертаючись до свого панотця.

Не встиг панотець встать з стільця, як у дверях гостинної з'явилась висока, гарна та рівна постать горобцівського вчителя школи, а за ним слідком увійшла його жінка, кандибаста, тонка, висока й смуглява, як циганка. Вони привітались з хазяїном та з деякими гістьми. Вчительша обернулась до стола і вгляділа коло стола на стільці ніби ясно-зелену писаршу. Вона так і одскочила од стола й подалась назад. Писарша була весела й розбалакалась з сусідкою, але як угляділа коло себе вчительшу, то одразу ніби заніміла. І писарша, і вчительша зирнули одна на другу й понадимались. Вчительша втекла аж на другий кінець гостинної й сіла на стільці за п'яніном між молоденькими паннами. Ватя примітила цей маневр вчительші й осміхнулась. Примітили це деякі гості і собі осміхнулись.

«Якби я знала, що застану тут оту іродову писаршу, то ніхто не заманив би мене сюди й калачем, — думала вчительша, скоса поглядаючи на писаршу. — Ще й у зелену вовняну нову сукню вбралась і червоне намисто почепила! Мабуть, знала, ота зелена потороча, що тут стріне мого чоловіка... Це вона хоче його знов причарувать. Це вона для його так прибралась! Я постерегла, що було так».

Писарша, зирнувши скоса на вчительшу, пригадала собі свій, зумисне перекинутий вчительшею борщ в печі та вирвані з огудиною свої огірки... Уся її жовч розворушилась одразу, неначе закипіла, приставлена в горщечку до жару. Писарша почервоніла, надулась, набундючилась, як індик, та аж сопла од злості.

Писарша та вчительша полаялись на смерть ще тоді, як писар тільки що оженився й став за писаря в волості. Школа й волость зміщувались в одному здоровому мурованому домі: по один бік в домі од улиці була управа, по другий бік — школа й житло для вчителя. Писар тоді жив при волості в одній кімнатці, але для його не було опрічної своєї пекарні. Громада постановила, щоб писарша варила собі страву в одній печі з вчительшею, поки буде збудована друга пекарня. Спочатку вчительша й писарша жили між собою в приятельстві, варили обід в одній печі. Але як два попи в одній церкві та два коти в мішку ніколи не помиряться, так не помирились і дві хазяйки коло однієї печі. Негарна та немолода вчительша на лихо почала примічать, що її чоловік, Гнат Самборський, почав без сорому залицятися до писарші... Писарша і вчительша зараз-таки полаялись... Одного дня вчительша од злості зумисне перекинула в печі писаршин борщ. Писарша, не гаячись, зараз вибігла з пекарні, вирвала усю оргінію, котру вчительша посадила в квітнику перед своїми вікнами, повиривала геть чисто всю й повикидала в двір свиням. Вчительша вибігла і, вглядівши таку шкоду, прожогом побігла на писареву половину городу, вирвала з огудинням усі писаршині огірки, забрала в оберемок і викидала в двір на самісіньку оргінію. Їх чоловіки повибігали з хати й ледве за руки вдержали своїх розлютованих жінок од дальшого безглузлого спустошення городу та квітника.

Од того часу жінки вже не могли помириться, хоч писар вже поставив собі гарний дім і перейшов в його на життя. Писарша не могла забути за свої огірки, вчительша не могла забути про свою оргінію, і... не забули до самої смерті... Покористувались тільки з тієї лайки та бійки свині. Писарша зосталась без борщу й без огірок, вчительша без оргінії; а свині пообідали всмак оргінією, ще й огірками закусили і навіть спасибі їм не сказали за смачний обід.

«А ще й казав мені мій чоловік, що писарші не буде на іменинах, що писарша не буває в гостях в батьюшки. Казав і, мабуть, знав добре, що бреше», — думала вчительша, виглядаючи з-за п'яніна.

«Не забуду я ніколи свого борщу та своїх огірків, не прощу я тобі цього довіку — до суду», — думала писарша та все навіщось надималась та супила брови, певно, на вітер, бо вчительша вже на неї й не дивилась.

Вчитель і писар вже давно забули й за ті огірки, і за ту оргінію та перекинутий борщ: вони посідали рядочком і звичайненько балакали. Вчительші це, очевидячки, не сподобалось. Вона втирила свої чорні очки в лице свого чоловіка й неначе казала очима: «І як ти ото смієш балакати з моїми ворогами, коли я цього не хочу! Потривай же! Я ж тобі дома вчитаю молитву!»

Але вчитель не втямив розмови очима своєї жінки і все любенько балакав з писарем.

— Прошу вас до чаю! Чай вже готовий! — просив своїх гостей о. Артемій, показуючи на двері в столову.

Але гості його неначе не чули. Старші вгніздилися в кріслах та на м'якій канапі й розмовляли стиха: ім, очевидячки, було добре сидіть, і вони лінувались підвестись з місця. Молоді збилися в купу в другому кутку коло п'яніна й провадили веселу розмову, вигадували та реготались.

Сусана Уласівна ждала, ждала гостей до чаю й мусила сама вийти в гостинну.

— Прошу покійно до чаю, бо чай прохолоне! — промовила вона, обертаючись до канапи та крісел, де сиділи матушки, писар, управитель та вчитель. — Феодосіє Семенівно! прошу в столову до чаю! — сказала Сусана Уласівна, обертаючись до писарші, як людини, потрібної для її потайних замірів.

«Чи ти ба, яка честь писарші! Сама благочинна просе її до столу; ще й зве на ймення й по батькові. А мене й не просе... Не піду я в столову! не хочу я й чаю! Не сяду я за одним столом з писаршею», — думала вчительша, сидячи в кутку.

Старші гості зашуміли й застукотіли стільцями, зашаруділи ногами й перейшли в столову. Писарша встала в стільця, гордовито поглянула на вчительшу, задерла лице вгору, помаленьку пішла слідком за Сусаною Уласівною й неначе казала вчительші: дивись, мов, як мене шанують, а тебе так ні! мое цвіте — твое в'яне!.. Молоді zostались в гостинній.

— Наталіє Корніівно! а ви чом не йдете в столову до чаю? Прошу вас! — просила Ватя вчительшу.

Наталія Корніівна була з тих, що при чужих людях нявкають, а в себе вдома гавкають. В гостях вона як розмовляла, то ніби нявкала, як кішечка, тихо, солодко, облесливо, неначе хотіла сказати: «Дивіться, мов, яка я свята та божа!» Вдома вона кричала й репетувала на всю пельку: там вона забувала, що вона свята та божа.

— Спасибі вам... я вже дома пила чай. Я й тут посиджу. Мені з вами так приємно сидіть. Усі тут такі веселі. Мені тут так гарно, так гарно, — нявкала вчительша.

— Та хоч стаканчик випийте! От я вам сюди принесу стакан, — сказала Ватя.

— Няв-няв-няв! — тихо зашепотів Леонід Семенович над самим вухом в Антосі. Весела Антося зрозуміла й зареготалась.

— Чого ця вчительша так нявкає? — тихо спитав в Антосі Леонід Семенович.

— То вона тільки в гостях: няв-няв-няв! а в себе в хаті вона: гав-гав-гав! — тихо одказала Антося, котра добре знала вчительшині нориви. — Ця вчительша як розгавкається в себе вдома, то і вчитель тікає з хати, і сторож з школи тікає на город; бо раз вона, розлютувавшись, так потягла сторожа залізною кочергою, що синяки було знать цілий місяць.

«Якась писарша, якась мужичка, справжня молодиця, тільки через те, що напнула на себе зелену сукню, пиндючиться, пнеться вгору. Вона забула, що мій батько був священник, а дід — Звенигородський протопоп. Чи ти ж мені рівня! А ще й несеться вгору. Задерла кирпу до стелі, гордовито поглядає на мене», — гавкала вчительша в своєму серці.

Усім було байдуже про неї. Молоді панни та паничі zostались в гостинній. Ватя поналивала стакани й поставила їх на столі в гостинній. На канапі, на кріслах засіла молода компанія. Старі обсіли стіл в столовій навкруги.

Компанія в столовій була весела. Усі розмовляли, гули, як бджоли в пасіці. Але голос о. Артемія перемагав усі голоси. Розговорився навіть мовчун о. Порфирій.

О. Порфирій вийшов з семінарії одним з перших студентів. Зайнявши парафію, він з завзяттям взявся й за просвіту в школі, і за підняття моральності в селі, щонеділі говорив проповіді, а найбільше проти п'янства, завів братство, товариство тверезості, навчав селян на обідах, вчив в розмовах, але побачив, що його просвітня проповідь не вчинила чуда: не переробила селян на янголів за якийсь десяток років, чого він сподівався, не маючи і втямку про те, що такий психічно-історичний моральний розвиток темних мас не робиться за якийсь десяток років, та ще й тоді, коли нема ні доброї національної школи, ні народних бібліотек, ні читалень, ні піддержання й ініціативи од громади й зверху... І о. Порфирій дійшов до песимізму, зневірився б своєму ділі і... на все махнув рукою, закопавшись в книжки.

— Ну й мужики тепер стали, Леонтію Петровичу! — обернувся о. Артемії до писаря. — Чом пак хоч ваша волость не припинить їх трохи?

— А як же ми їх будемо припинять? — спитав писар. — В нас е холодна, та й більше ніякого страху на їх не маємо в руках.

— То ви їх хоч принаймні замикайте частіше в холодну, абощо! — кричав о. Артемії. — Спустошили, геть дочиста спасли мою луку.

— Та й панську сіножать спасли, — обізвався управитель, — і ми нічого не вдіємо, бо була суха весна; і почали позов, та й те нічого не допомгло. Хоч військо став на луках.

— Розносились з тією штундою, як старець з писаною торбою, — сказав о. Артемії, — аби що сказав мужикові, то він зараз тобі: коли так, то ми в штунду! А йде п'яний проз двір, голосно попів лае.

Батюшки почали розмовлять за двох вікарних архієреїв, котрі тієї зими їздили по селах, та ще й взимку.

Коли це несподівано в прихожій щось рипнуло дверима й зачовгало простими чобітьми: то приїхав о. Сава. Він неначе крадькома в'їхав у двір на своїх поганеньких кониках, неначе крадькома увійшов і в прихожу. На його навіть собаки не забрехали.

— Листвинський протопресвітер! Приїхав листвинський протопресвітер! — неначе на вухо один одному шепотіли батюшки. Розмова одразу впала. Усі в столовій замовкли. Про архіереїв ніхто вже й слова не писнув. О. Сава увійшов тихенько, неначе ступав навшпинячки, і привітався до хазяїна, поздоровив благочинну з іменинами, поздоровкався з гістьми й сів. Присадкуватий, дуже широкий в плечах, з здоровою головою, з широкою кучерявою бородою, в рушеннях зателепуватий, цей хамула, о. Сава, і справді одрізнявся од інших батюшок, і тонких, і високих. Його надзвичайно широкі груди неначе були призначені для протопресвітерських хрестів. Усі знали, що о. Сава має родичів і знайомих в консисторії й частенько їздить до Києва та заглядає в консисторію; усі знали, що він любе там багато дечого зайвого розказувать за сусід-батюшок, чого не годилось би розказувати, і часом виказує на декого.

«Ну, тепер хоч починай хреститься до образів і за князів, і за архіереїв, і за христоролюбиве воїнство! — подумав о. Артемій. — Приніс нечистий оцього листвинського протопресвітера, що висвятився на попа з дяків. Треба кидаться в політику».

О. Артемій виписував «Московские ведомости», бо редакція посилала це добро сільським батюшкам сливе за безцінь, за половину ціни. Багато батюшок виписувало дешевенькі петербурзькі газети: «Свет» і «День», і хоч нічогісінько більше не читали, але трохи цікавились політикою.

— Чи чули новину? — почав о. Артемій. — Бісмарк полетів, полетить і Капріві!

— Куди ж він полетить? — спитав насмішкувато о. Порфирій. — Чи в вирій, чи хіба, на місяць?

— З місця полетить! Це по газетах видно, — сказав о. Артемій.

— Щасливої йому дороги! А вам, о. Саво, не шкода того Бісмарка та Капріві? — спитав в о. Сави о. Порфирій.

О. Сава передивлявся тільки одиний журнал «Єпархиальные ведомости» та й то не все читав, а тільки той одділ, де писалось про нагороди. Він не читав навіть «Света», вперше почув про якогось Бісмарка й тільки махнув рукою та й промовив: «На здоров'я! нехай летить, аби ми на стільцях сиділи».

— Невже вам його не шкода? — спитав насмішкувато о. Артемій в о. Сави.

— А чого мені його шкода? Хіба він мені сват чи брат? Як полетів з місця, то другий на його місці сяде. «Ворона з місця, сокіл на місце», — сказав о. Сава.

О. Артемій розвівся про прусську політику, говорив гаряче, з запалом, виніс останній номер газети, голосно прочитав ті виписки з німецьких газет, в котрих німці ганили Росію.

— Боже мій! Що це буде? Що це буде? — гукнув о. Артемій і при тому схопився з місця, вхопивсь обома руками за голову й з пафосом бігав по столовій та репетував: — Це все не доведе до добра! Що ми в світі божому будемо робити, як буде війна? О. Сава, що ми тоді будемо робить?

— Нічого. А що ж ми будемо робить? — обізвався о. Сава.

— Як то нічого? А як сюди прийдуть пруссаки та застукають в ваші двері? Що ви тоді робитимете? Га?

— Хто його знає, що я тоді робитиму. Мабуть, візьму табатирку, встромлю в неї пучку та понюхаю табаки, як оце тепер, — сказав о. Сава, котрому і в сні не снились ніякі пруссаки.

О. Сава й справді витяг з кишені табатирку, всунув в неї пучку й понюхав табаки.

— Ото добрі ліки од пруссаків! кращі, ніж рушниці та гармати, — обізвався о. Артемій з сміхом.

«Чого він бігає та галасує? — думав о. Порфирій. — Неначе ті Бісмарки та Капріви вже штрикають його ззаду списами та підсмалюють вогнем. Чудний чоловік!»

— А як застукають пруссаки в мої двері, то я двері запру, — сказав о. Сава.

— А як вони виставлять ваші двері? — спитав о. Артемій.

— То о. Сава сховається на піч, — промовив о. Порфирій.

— А як вони застукають вас і на печі? — спитав в Сави о. Артемій.

— То я тоді скажу ім: ідіть собі к бісовому батькові туди, звідкіль прийшли! — одгрібався о. Сава.

Усі зареготались з такої політики о. Сави проти пруссаків. Зареготавсь навіть завжди поважний писар.

Леонід Семенович, почувши з гостинної, що о. Артемій чогось галасує, тихенько підступив до дверей і заглянув в столову. Ватя обернулась до його й промовила:

— То, певно, тато розмовляє про політику та пруссаків.

Вона засміялась; засміялась і Антося. З тієї політики о. Артемія таки добре сміялись сусіди, бо самі ні за яку політику й думки й гадки не мали.

Тим часом Ватя поставила стакани чаю в гостинній на столі й попросила паничів та паннів до чаю. Вчительша сиділа нарізко од усіх, в куточку, мов сирота, і ні до кого не говорила. Ватя попросила й її до стола. Вчительша сіла на канапі поруч з Ватею. Паничі та панни обсіли й обстали стіл навкруги. Вчительша в чорному убранні, з своїм невеселим, навіть сумним лицем, серед молоденьких паннів здавалась ніби якоюсь директрисою інституту, а ще більше скинулась на ігуменію панянського монастиря. В гостинній між паннами та паничами розпочалась така голосна розмова, як і в столовій між старими. Здавалось, два голосні хори тягли якісь дрібненькі співи в дуже швидкому *allegro*, розсипчастому та вередливо поплутаному. Весела Антося та Леонід Семенович давали тому концертові тон. Їх найбільше було чуть між іншими дзвінкими голосами.

Почувши через двері, яку політику проповідував о. Сава, паничі підняли цю політику на сміх.

— Чи чуєте, який героїзм проти пруссаків проповідує о. Сава? — промовив один молодий вчитель.

— Хоче потрусить їх табакою. Це якась політика тютюну, політика чи листвинська, чи корсунська, — обізвався Леонід Семенович.

— А ви любите читати про політику? — спитала Ватя в Леоніда Семеновича.

— Борони мене боже! Чого вже чого, а політики не люблю. Так перебігаю очима газети, аби знати, що на світі діється. От Антоніна Григорівна так любе політику: перечитує «Свет» од дошки до дошки, — сказав насмішкувато Леонід Семенович, ще й скося зирнув на Антося насмішкуватим оком.

— І вигадали! Де ж ви чули або бачили, щоб я читала той «Свет»? — обізвалась Антося.

— Мені сорока на хвості це принесла, — сказав Леонід Семенович.

— То та сорока, мабуть, помилилась: не з нашого двора летіла, а тільки потрапила в ваш хутір, — казала й реготалась Антося.

— Ба ні, з вашого двора, бо вона мені розказала!..

— Чудна якась сорока!

— Я дуже люблю читати про маркізів, про їх замки та палаци. Читаеш книжку, неначе казку, — обізвалась Ватя.

— Якби хто написав повість за нашу богуславську Ривку, я з великою охотою прочитала б її. Ривка, що продає дамські убори, ця вже зовсім поетична. Раз я торгую в неї літній капелюш, а вона каже: панно, купуйте в мене капелюш, бо ті усі панни, що в мене покупили капелюші, усі дочиста повиходили заміж, — сказала Антося.

— От бачите, Валентино Артемівно! Хіба ж це була б не поезія?! — сказав Леонід Семенович і бистро зирнув на Ватю очима, ще й засміявся. З-під темних вусиків заблищали його довгі білі чималі зуби, котрі якимось закрасили його гостре

мефістофелівське підборіддя. Той осміх красив його веселий вид. Ватя задивилась на його брови на високому чолі, на його веселий вид і примітила, що в неї в серці щось заворушилось, примітила почування, приємне й радісне. Воно майнуло швидко й прудко, як промінь сонця часом прорветься через хмарки й майне по ставку од берега до берега; і ставочок ніби повеселішає й засміється між зеленими берегами. Щось радісне злинуло на її серце, її чималі очі засвітились; вона почутила в нервах жвавість, якусь більшу живність і стала веселіша й проворніша.

Ватя швиденько та проворно підвелася з місця, вхопила два порожні стакани й не пішла, а ніби побігла в столову, щоб налити чаю. Вона сама здивувалась, де це взялась у неї така хіть до роботи, жвавість та проворність! Антося кинулась помагати своїй приятельці й поодносила решту порожніх стаканів в столову. І Антося бігала з стаканами, і Ватя бігала; обидві неначе грали в хрещика, неначе хотіли одна другу випередити.

Вчительша сиділа й мовчки поглядала на паннів; вона втямила, до чого йдеться та біганина й тяганина, чого то обидві панни неначе грали в хрещика. Вчительша була з тих, що в гостях сидять і мовчать, нічогісінько не говорять і тільки мовчки спідлоба поглядають на других гостей; але за всіма кмітять і мовчки слухають, за що тільки балакають. І вже вдома з близькими приятельками пригадують усе, що хто сказав, хто як ступив, і все це пересуджують, додають свого, прибрехавши, і всіх ганяють, і всіх осуджують.

Почалась розмова між паничами. Молоді вчителі семінаристи розказували про школи, за свої холодні нетоплені та вогкі квартири при школах, за своє бідування, за те, яка то труднота вчити дітей по великоруських шкільних книжках. Леонід Семенович пристав до їх розмови. Молоді хлопці почали зачіпати усякі питання: і шкільні, і національні українські, і соціальні. Панасенко розмовляв за ці усі питання з великою охотою, розвивав їх, оглядав їх з усіх боків. Розмова його лилась плавко й швидко, навіть була лепетлива, але вона в його провадилась тільки як салонова розмова, і більше як модна. Ні одно питання, котре він зачіпав, не цікавило його дуже; ні до одного питання не лежала в його душа. Погляди його були свіжі, навіть вольні, ліберальні; але все це говорилось так собі, аби говорить та не мовчати. Панасенко говорив, неначе млин молот, неначе вітряк махав крилами; тільки його млин молот на порожній камінь.

Конец ознакомительного фрагмента.

Купить: https://tn.knigapoisk.com/ru/nechuy-levic-kiy_-van/pom-zh-vorogami

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)